

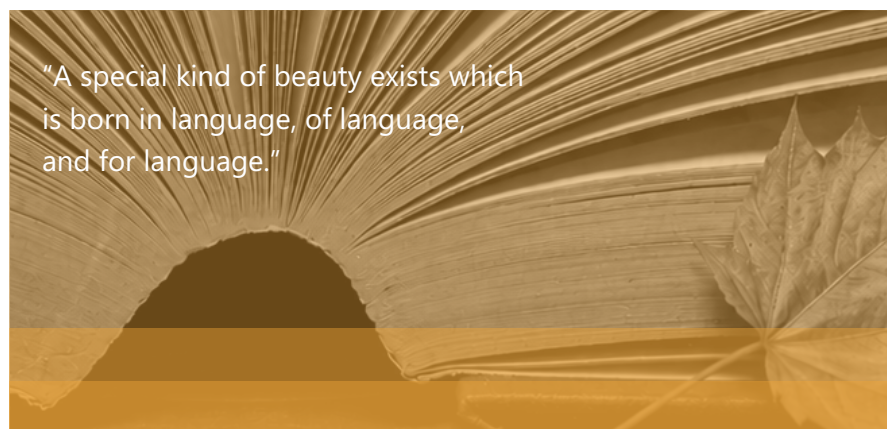

VOLUME 9, SEPTEMBER 2026

ISSN: 3060-4958

"A special kind of beauty exists which
is born in language, of language,
and for language."

**UZBEKISTAN STATE WORLD
LANGUAGES UNIVERSITY**

MORE INFO:

www.lingvospektr.uz

t.me/thelinguaspectrum

Amanov A.A.	Didactic principles of using authentic materials in developing future translators' intercultural communicative competence	302
Akbarova M.R.	Developing English communicative competence of music students through profession-oriented language teaching	309
Xoldorova Sh.Sh.	Post-digital methodology: a "Virtuo-real" approach to developing English language communicative competence in VR environments	320
Normatova N.T.	A comparative analysis of national and international experiences in developing the lexical competence of 11th grade students	326
Rakhmonov A.B.	Methodology for developing the Russian communicative competence of Uzbek-speaking students using generative artificial intelligence	333
Rakhmonov A.B.	Microlearning as a modern technology of teaching Russian as a foreign language	343
Kadyrova M.B.	Methodology for improving students' intellectual-communicative competence through artificial intelligence in inclusive education	350
TRANSLATION		362
Akifeva O.O.	The Golden Color Image in S.A. Yesenin's Poetry and the Problem of Its Rendering in Uzbek Translation	363
Sheraliyeva D.AI.	Linguistic challenges in translating information security terms from English into Uzbek	370
Abdullayeva Sh.N.	Functional Criteria for Preserving National Colour and Cultural Adaptation in Literary Translation	376
Bakhronova D.K., Ramazonova V.	AI-assisted translation of cultural-emotional meaning in Spanish, Uzbek, and English: issues of equivalence and human mediation	384
Allamova M.Q.	Direct and multi-level machine translation: Korean-Uzbek and Korean-English-Uzbek language pairs	393
Mirzohidova N.U.	The study of translations of William Shakespeare's works in Uzbekistan: historical stages and research directions	404
HISTORY		415
Zamonov Z.T.	Historical evolution of the self-government body: socio-political and spiritual aspects	416
Zamonova L.	The education of a perfect human being and moral education in Ahmad Donish's didactic views	427
CONTENTS		434

The study of translations of William Shakespeare's works in Uzbekistan: historical stages and research directions

Mirzohidova Nozima Ulug'bek qizi

nmirzoxidova94@gmail.com

Lecturer at the Department of Social Sciences,
Tashkent University of Economics and Technology
Independent Researcher,
Namangan State Institute of Foreign Languages
named after Is'hoqxon Ibrat

Annotation

This article offers a comprehensive examination of the profound influence of English literature and culture on Uzbek literature and artistic life, using translations and stage adaptations of William Shakespeare's works as a primary case study. The research systematically analyzes the historical milestones surrounding the translation of Shakespeare's plays into Uzbek, their theatrical staging, and their academic reception. The 1935 theatrical production of Hamlet, translated by the prominent writer Cho'lpon at the Hamza Drama Theatre, is identified as the foundational turning point for Shakespeare's reception in Uzbekistan. The study further explores subsequent development phases, including the translation efforts of Maqsur Shayxzoda and G'afur G'ulom, Fozila Sulaymonova's fundamental monograph Shakespeare in Uzbekistan, and direct translations from English completed during the independence era. Additionally, the paper categorizes five main directions in Uzbek Shakespeare scholarship and analyzes how intermediary language translation models influenced original text interpretations. Ultimately, the study concludes that Shakespeare's influence entered Uzbek culture through translation, performance, criticism, and educational channels, reshaping national artistic perception.

Keywords

William Shakespeare, literary translation, Hamlet, Cho'lpon, Shayxzoda, Uzbek theatre, intermediary language, literary influence, reception, comparative literature

Uilyam Shekspir asarlari tarjimalarining O'zbekistonda o'rganilishi: tarixiy bosqichlar va ilmiy yo'nalishlar

Mirzohidova Nozima Ulug'bek qizi

nmirzoxidova94@gmail.com

Ijtimoiy fanlar kafedrasida o'qituvchisi,
Toshkent iqtisodiyot va texnologiyalar universiteti
Mustaqil izlanuvchi,
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet
tillari instituti

Annotatsiya

Ushbu maqolada Uilyam Shekspir asarlari tarjimalari hamda ularning sahnada ijro etilishi misolida ingliz adabiyoti va madaniyatining o'zbek adabiyoti hamda madaniy hayotiga ko'rsatgan tizimli ta'siri atrofli tahlil qilinadi. Tadqiqotda Shekspir dramalarining o'zbek tiliga o'girilishi, teatr sahnasiga olib chiqilishi va ilmiy-nazariy jihatdan o'rganilishining barcha tarixiy bosqichlari izchillik bilan yoritib berilgan. Maqolada 1935-yilda atoqli adib Cho'lpon tarjimasidagi «Hamlet» tragediyasining Hamza nomidagi akademik teatrdagi sahnalashtirilishi o'zbek madaniyatida Shekspir retsepsiyasining boshlang'ich va tamal nuqtasi sifatida belgilangan. Shuningdek, Maqsur Shayxzoda, G'afur G'ulom kabi tarjimonlarning samarali faoliyati, Fozila

Sulaymonovanning «Shekspir O'zbekistonda» nomli poydor monografiyasi hamda mustaqillik yillarida to'g'ridan-to'g'ri ingliz tilidan amalga oshirilgan zamonaviy tarjimalar atroflicha o'rganiladi. Maqolada o'zbek shekspirshunosligining beshta asosiy yo'nalishi alohida ajratib ko'rsatilib, vositachi til orqali tarjima qilish modelining asl matn talqiniga ko'rsatgan ta'siri ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Yakunda Shekspir merosining o'zbek madaniyatiga bevosita emas, balki tarjima, sahna, tanqid va ta'lim kanallari orqali kirib kelgani hamda milliy badiiy tafakkur qolipida qayta shakllangani chuqur asoslab beriladi.

Kalit so'zlar *Uilyam Shekspir, badiiy tarjima, «Hamlet», Cho'lpon, Shayxzoda, o'zbek teatri, vositachi til, adabiy ta'sir, retsepsiya, qiyosiy adabiyotshunoslik*

Изучение переводов произведений Уильяма Шекспира в Узбекистане: исторические этапы и научные направления

Мирзохидова Нозима Улугбек кизи

nmirzoxidova94@gmail.com

*Преподаватель кафедры социальных наук,
Ташкентский университет экономики и
технологий*

*Независимый соискатель,
Наманганский государственный института
иностранных языков имени Исроххона Ибрата*

Аннотация *В данной статье на примере переводов и сценических интерпретаций произведений Уильяма Шекспира всесторонне рассматривается системное влияние английской литературы и культуры на узбекскую литературу и культурно-общественную жизнь. В исследовании последовательно проанализированы исторические этапы перевода, драматического воплощения на театральной сцене и глубокого научного осмысления наследия Шекспира на узбекском языке. Постановка трагедии «Гамлет» в переводе выдающегося поэта Чулпана в 1935 году на сцене Узбекского академического театра имени Хамзы определена как отправная и фундаментальная точка рецепции Шекспира в узбекской культуре. В работе детально освещаются последующие этапы, включая плодотворную переводческую деятельность Максуда Шайхзода и Гафура Гуляма, монографический труд Фозилы Сулаймоновой «Шекспир в Узбекистане», а также прямые переводы с английского языка, выполненные в период независимости. В статье выделены пять ключевых направлений узбекского шекспироведения и отдельно проанализировано влияние модели перевода через язык-посредник на интерпретацию оригинала. В заключении обосновывается, что шекспировское наследие проникло в узбекскую культуру через каналы перевода, театра, критики и образования, сформировавшись заново в контексте национального художественного мышления.*

Ключевые слова *Уильям Шекспир, художественный перевод, «Гамлет», Чулпан, Шайхзода, узбекский театр, язык-посредник, литературное влияние, рецепция, сравнительное литературоведение*

Kirish

Adabiyotlararo aloqalar tarixida bir muallif asarlarining boshqa madaniyatga kirib borishi ko'pincha butun bir davrning badiiy tafakkuriga ta'sir ko'rsatadi. Uilyam Shekspir (1564–1616) ijodi buning eng yorqin misollaridan biridir: uning asarlari dunyoning ko'plab tillariga tarjima qilingan va turli madaniyatlarda milliy teatr san'atining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan.

O'zbek madaniyatida Shekspirning kashf etilishi nisbatan kech, XX asrning 30-yillarida boshlandi. Uning boshlang'ich nuqtasi sifatida 1935 yilda Hamza nomidagi teatrdan – hozirgi O'zbekiston Milliy akademik drama teatrida – «Hamlet» tragediyasining sahnalashtirilishi e'tirof etiladi (Sharafiddinov, 1990). Asarni Abdulhamid Cho'lpon tarjima qilgan bo'lib, bu tarjima keyinchalik o'zbek tarjima san'atining shoh namunasi sifatida baholandi (Karimov, s.y.).

Shu vaqtdan beri o'tgan to'qson yil mobaynida Shekspirning ko'plab asarlari o'zbek tiliga o'girildi va sahnaga olib chiqildi. Biroq tarjimalarning o'zi va ularning o'rganilishi bir xil sur'atda rivojlanmadi. Tarjima va sahna amaliyoti boy tajriba to'plagan bo'lsa-da, uni tizimli ilmiy tahlil qilish, ayniqsa o'zbek shekspirshunosligining tarixini bir butun sifatida yoritish masalasi hanuzgacha to'liq hal qilinmagan.

Mavzuning dolzarbligi bir necha jihat bilan belgilanadi. Birinchidan, Shekspir asarlari o'zbek madaniyatiga ingliz adabiyotining eng keng va izchil kirib kelgan namunasi bo'lib, uning tahlili ingliz-o'zbek adabiy aloqalarining umumiy qonuniyatlarini ochib beradi. Ikkinchidan, o'zbek tarjimachiligida uzoq vaqt davomida rus tili vositachi til vazifasini bajargani sababli, tarjimalarning asl matnga munosabati alohida metodologik masala hisoblanadi. Uchinchidan, mustaqillik davrida ingliz tilidan bevosita tarjima qilish imkoniyati kengayib, tarjima modelining o'zi o'zgardi.

Masalaning nazariy tomoni ham alohida e'tiborga loyiq. Adabiy ta'sir tushunchasi qiyosiy adabiyotshunoslikda uzoq vaqt davomida bir tomonlama jarayon sifatida talqin qilingan: kuchli adabiyot zaifrog'iga ta'sir ko'rsatadi, degan qarash ustun bo'lgan. Zamonaviy tadqiqotlar esa bu yondashuvni qayta ko'rib chiqib, ta'sirni qabul qiluvchi madaniyatning faol tanlovi sifatida tushunishni taklif etadi. Bu nuqtai nazardan o'zbek madaniyatining Shekspirga murojaati tasodifiy emas, balki o'z ichki ehtiyojidan – yangi teatr uchun dramaturgik namuna izlashdan – kelib chiqqan tanlov edi. Tadqiqotning maqsadi – Uilyam Shekspir asarlari tarjimalarining O'zbekistonda o'rganilishini tarixiy bosqichlar va ilmiy yo'nalishlar kesimida tizimlashtirishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: birinchidan, Shekspir asarlarining o'zbek tiliga tarjima qilinishi va sahnalashtirilishining asosiy bosqichlarini aniqlash; ikkinchidan, tarjimonlar va ularning asarlari tarkibini tizimlashtirish; uchinchidan, o'zbek shekspirshunosligining ilmiy yo'nalishlarini ajratish; to'rtinchidan, vositachi til orqali tarjima modelining oqibatlarini baholash; beshinchidan, ingliz madaniyatining o'zbek madaniyatiga ta'sir kanallarini aniqlash. Tadqiqot ikki ishchi farazga tayanadi. Birinchi faraz (H1): Shekspirning o'zbek madaniyatiga ta'siri bevosita emas, balki bir nechta ketma-ket kanal – tarjima, sahna, tanqid va ta'lim – orqali amalga oshgan va har bir kanalda milliy madaniyat qolipiga moslashgan. Ikkinchi faraz (H2): vositachi til orqali tarjima modeli o'zbek tarjimalarida asl matndan ko'ra rus tarjima an'anasining talqin tanlovlarini ko'proq aks ettirgan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda Shekspir asarlari o'zbek tarjimalarining o'rganilishi birinchi marta tarixiy bosqichlar va ilmiy yo'nalishlar bo'yicha yagona tizimda taqdim etilgan hamda ta'sirning ko'p kanalli modeli taklif qilingan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Mavzuga oid adabiyotlarni uch guruhga ajratish mumkin: o'zbek tilidagi shekspirshunoslik va tarjimashunoslik ishlari, rus shekspirshunosligi, hamda tarjima va madaniy transfer nazariyasiga oid xalqaro tadqiqotlar.

Birinci guruhda Fozila Sulaymonovanning «Shekspir O'zbekistonda» monografiyasi markaziy o'rin tutadi (Sulaymonova, 1978). Bu ish Shekspir asarlarining o'zbek tiliga tarjima qilinishi va respublika teatrlarida sahnalashtirilishi tarixini yaxlit yoritgan birinchi tadqiqot hisoblanadi. Muallif keyinchalik Sharq va G'arb adabiyotlari tutash nuqtalari masalasiga ham murojaat qilib, Dante ijodida Sharq madaniyati bilan aloqalarni o'rgangan; bu esa uning Shekspir retsepsiyasiga yondashuvda ham qiyosiy nuqtai nazarining ustunligini ko'rsatadi.

Tarjimon shaxsi va ijodiga bag'ishlangan ishlar alohida guruhni tashkil etadi. Ozod Sharafiddinovning «Cho'lpon – tarjimon» maqolasida «Hamlet» tarjimasida Cho'lpon ijodining eng yuksak nuqtalaridan biri sifatida baholanadi va asarning keyinchalik yana ikki marta o'zbek tiliga o'girilgani qayd etiladi (Sharafiddinov, 1990). Hamid Ismoilovning 1989 yilda «Yoshlik» jurnalida e'lon qilingan maqolasida esa Cho'lpon tarjimasida «hamletona ishtiboh» teran va o'zbekona ifodasini topgani ta'kidlanadi (Ismoilov, 1989; 77).

Naim Karimovning «Shayxzoda – tarjimon» maqolasi «Hamlet»ning ikkinchi tarjimasida tarixini yoritadi. Muallifning yozishicha, Cho'lpon «xalq dushmani» deb e'lon qilinganidan keyin uning nomi teatr afishalaridan o'chirib tashlangan, o'tgan asrning 50-yillarida esa teatr jamoasi asarni qayta tarjima qilib berishni so'rab Shayxzodaga murojaat qilgan (Karimov, s.y.). Q.Vahobovning Shayxzoda tarjimonlik faoliyatiga bag'ishlangan maqolasi ham shu masalani davom ettiradi (Vahobov, 2023; 117). Nazariy tarjimashunoslikda G'aybullar Salomovning ishlari asosiy manba bo'lib xizmat qiladi

(Salomov, 1983; 45). Dilnavoz Salimova she'riy tarjima muammolarini tahlil qilar ekan, 30-yillarda Cho'lpon, Oybek, G'afur G'ulom, Hamid Olimjon tomonidan rus, nemis, ingliz va fransuz tillaridan qilingan tarjimalar o'zbek tarjima adabiyotini boyitganini qayd etadi va N.Vladimirovning bu davrdagi tarjimalar muvaffaqiyati tarjimonlarning asarni o'zga tilda qayta yaratish mahoratida aks etgani haqidagi fikrini keltiradi (Salimova, 2018). So'nggi yillarda esa Shekspir asarlari o'zbekcha tarjimalarining lingvopoetikasi alohida tadqiqot predmetiga aylandi («Shekspir asarlarining o'zbekcha tarjimalari lingvopoetikasi», 2023).

Ikkinchi guruh – rus shekspirshunosligi – o'zbek tadqiqotchilari uchun an'anaviy nazariy manba bo'lib kelgan. A. Anikstning Shekspir hayoti va ijodiga bag'ishlangan monografiyasi (Anikst, 1964), M.V. va D.M. Urnovlarning Shekspir ijodining vaqt davomida talqin etilishiga oid ishi (Urnov, Urnov, 1968) va Yu. Shvedovning tadqiqotlari (Shvedov, 1977) o'zbek shekspirshunosligida keng qo'llangan. Ushbu manbalarning ustunligi o'zbek tarjimalariga rus tarjima an'anasini orqali yetib kelgan talqinlarni tushunishda ayniqsa aniq ko'rinadi.

Uchinchi guruhga tarjima va madaniy transfer nazariyasi kiradi. I. Even-Zoharning polisistema nazariyasi tarjima adabiyotini milliy adabiyot tizimining tarkibiy qismi sifatida ko'rib, uning tizimdagi o'rni markaziy yoki chekkaviy bo'lishini madaniyatning holatiga bog'laydi (Even-Zohar, 1990; 46). A. Lefevr tarjimini «qayta yozish» shakli sifatida ta'riflab, uning mafkura va poetika ta'sirida shakllanishini ko'rsatadi (Lefevre, 1992; 9). S. Bassnett esa tarjimini madaniyatlararo muzokara sifatida talqin etadi (Bassnett, 2014; 22). Shekspirning jahon madaniyatlarida qabul qilinishiga oid tadqiqotlar ham alohida ahamiyatga ega. D. Kennedi tahriri ostidagi to'plamda Shekspirning ingliz tilida so'zlamaydigan madaniyatlardagi sahna talqinlari tahlil qilingan (Kennedy, 1993; 2), I. Makarik va J. Prays tahriri ostidagi to'plamda

esa sotsialistik mamlakatlardagi Shekspir retsepsiyasi, jumladan sovet davrida mafkuraning tarjima va sahna talqinlariga ta'siri o'rganilgan (Makaryk, Price, 2006; 5).

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilidagi tadqiqotlar asosan alohida tarjimon yoki alohida asar atrofida qurilgan; Shekspir retsepsiyasini tarixiy bosqichlar va ilmiy yo'nalishlar bo'yicha yaxlit tizimlashtirish vazifasi esa hanuzgacha bajarilmagan. Mazkur maqola ushbu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda tarixiy-qiyyosiy, tarixiy-tipologik va tavsifiy-tahliliy usullar qo'llanildi. Tadqiqot ob'yekti – Shekspir asarlarining o'zbek tilidagi tarjimalari va ularga bag'ishlangan ilmiy-tanqidiy adabiyot; predmeti – ushbu tarjimalarning o'rganilish tarixi va ilmiy yo'nalishlari.

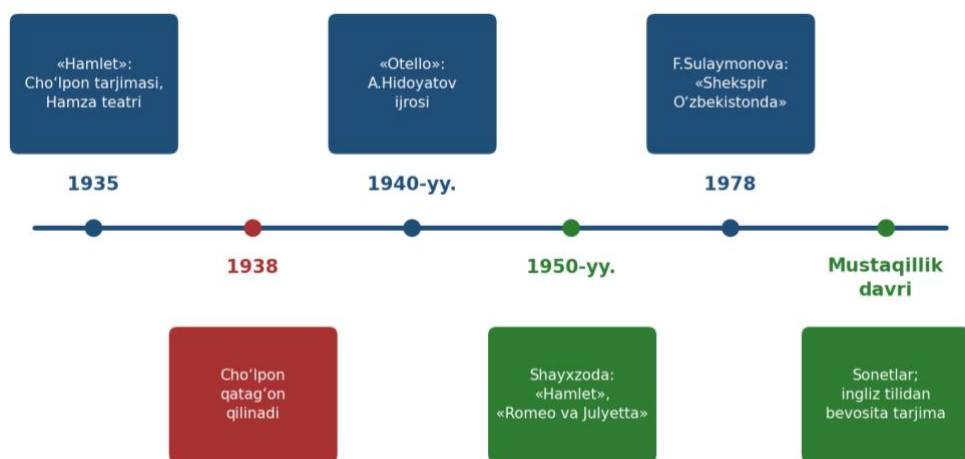
Manbaviy asos uch guruhdan iborat: o'zbek tiliga qilingan tarjimalar; tarjimon ijodi va Shekspir retsepsiyasiga bag'ishlangan

o'zbek va rus tilidagi ilmiy-tanqidiy ishlar; tarjima nazariyasi va madaniy transferga oid xalqaro tadqiqotlar. Nazariy asos sifatida polisistema nazariyasi va tarjimoni «qayta yozish» sifatida talqin etuvchi yondashuv tanlandi, chunki ular tarjimoni alohida matn sifatida emas, milliy madaniyat tizimining elementi sifatida ko'rish imkonini beradi.

Tadqiqotning cheklovlari ham mavjud. Birinchidan, tarjimalarning ayrim nashrlari va teatr arxivi materiallari to'liq ochiq emas, shu bois ba'zi sanalar o'n yillik aniqligida berilgan. Ikkinchidan, maqola tarjimalarning matniy qiyosini emas, ularning o'rganilish tarixini tahlil qiladi; matniy qiyos alohida tadqiqot vazifasidir. Uchinchidan, mustaqillik davridagi tarjimalar va tadqiqotlar hali to'liq bibliografik ro'yxatga olinmagan.

Tahlil natijalari

Shekspir asarlarining o'zbek madaniyatiga kirib kelishi va o'rganilishini to'rt asosiy bosqichga ajratish mumkin. Ularning xronologik manzarasi 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Shekspir asarlarining o'zbek madaniyatiga kirib kelish xronologiyasi

Birinci bosqich 1930-yillarning o'rtalarini o'z ichiga oladi. Bu davrning asosiy voqeasi – Cho'lpon tarjimasidagi «Hamlet»ning 1935 yilda sahnalashtirilishi va tomoshabinlar o'rtasida katta muvaffaqiyat qozonishi (Karimov, s.y.). Bu bosqichning o'ziga xos xususiyati shundaki, Shekspir o'zbek madaniyatiga avvalo kitob orqali emas, sahna orqali kirib keldi. Tarjima bu yerda mustaqil

adabiy hodisa emas, teatr uchun yaratilgan matn sifatida paydo bo'ldi.

Birinci bosqichning yana bir muhim jihati – tarjimonning shaxsi. Cho'lpon «Hamlet»ni tarjima qilgan paytda nafaqat shoir, balki rus adabiyotidan ko'plab asarlarni o'g'irgan tajribali tarjimon edi; uning tarjimalari orasida Pushkinning «Boris Godunov» dramasi ham bor bo'lib, bu tarjima uning ijodiy

faoliyatidagi eng yuksak nuqtalardan biri hisoblanadi (Sharafiddinov, 1990). Shu sababli «Hamlet» tarjimasini tasodifiy tajriba emas, balki dramatik she'riy asarni o'zbek tilida qayta yaratish bo'yicha izchil ishning natijasi sifatida ko'rish kerak.

Ikkinchi bosqich fojiali uzilish bilan boshlandi. Cho'lpon 1938 yil 14 iyulda hibsga olinib, ko'p o'tmay otib tashlandi («Cho'lpon va XX asr o'zbek she'riyati», s.y.); uning nomi teatr afishalaridan o'chirildi. Biroq Shekspir o'zbek sahnasidan tushib ketmadi: 1940-yillarda Abror Hidoyatov ijro etgan Otello obrazi o'zbek teatr san'atining eng yorqin sahifalaridan biriga aylandi (Eshonqul, 2016). Shu tariqa Shekspir retsepsiyasi tarjimon shaxsidan mustaqil holda davom etdi.

Ikkinchi bosqichdan chiqariladigan muhim xulosa shundaki, Shekspir retsepsiyasi uchun sahna an'anasi tarjima matnidan ko'ra barqarorroq bo'lib chiqdi. Tarjimon qatag'on qilinganda ham aktyorlar yaratgan obrazlar va teatr jamoasining tajribasi saqlanib qoldi. Aynan shu an'ananing davomiyligi 1950-yillarda teatrning «Hamlet»ni yangidan tarjima qildirish tashabbusi bilan chiqishiga asos bo'ldi.

Uchinchi bosqich 1950–1980-yillarni qamrab oladi. Bu davrda Maqsud Shayxzoda «Hamlet»ni qayta tarjima qildi va «Romeo va Julietta»ni o'zbek tiliga o'girdi (Karimov, s.y.); G'afur G'ulom, Yashin, Uyg'un, Turob To'la,

Q.Mirmuhamedov kabi yozuvchi va tarjimonlar Shekspir asarlarini tarjima qilishda ishtirok etdilar (Shekspir, s.y.). Ushbu bosqichning ilmiy yakuni sifatida 1978 yilda Fozila Sulaymonovanning «Shekspir O'zbekistonda» monografiyasi nashr etildi (Sulaymonova, 1978).

To'rtinchi bosqich mustaqillik davri bilan bog'liq. Bu davrda Shekspir sonetlari Yusuf Shomansur, Jamol Kamol va Xurshid Davron tomonidan o'zbek tiliga tarjima qilindi, Jamol Kamol esa Shekspir asarlarini bevosita ingliz tilidan tarjima qila boshladi (Shekspir, s.y.). Ushbu bosqichning asosiy yangiligi – vositachi tildan bevosita tarjimaga o'tishdir.

To'rtinchi bosqichning yana bir xususiyati – janr doirasining kengayishi. Oldingi bosqichlarda asosan dramatik asarlar tarjima qilingan bo'lsa, mustaqillik davrida Shekspirning lirik merosi – sonetlari o'zbek o'quvchisiga taqdim etildi. Bu esa o'zbek o'quvchisida Shekspir haqidagi tasavvurni dramaturgdan shoirga qadar kengaytirdi. Sonetlar tarjimasi o'ziga xos murakkablikka ega: o'n to'rt misrali qat'iy shakl va inglizcha yamb o'zbek barmoq va aruz tizimlariga to'g'ridan-to'g'ri mos kelmaydi, shu sababli har bir tarjimon shaklni qayta yaratishning o'z yo'lini tanlagan.

Tarjimalar va tarjimonlar tarkibi 1-jadvalda umumlashtirilgan.

Asar	Tarjimon	Izoh
«Hamlet»	Cho'lpon	1935 yilda sahnalashtirilgan; o'zbek tarjima san'atining shoh namunasi
«Hamlet»	Maqsud Shayxzoda	1950-yillarda teatr buyurtmasi bilan qayta tarjima
«Romeo va Julietta»	Maqsud Shayxzoda	mumtoz tarjimalar qatorida baholanadi
«Otello»	G'afur G'ulom	Abror Hidoyatov ijrosida mashhur bo'lgan
Boshqa asarlar	Yashin, Uyg'un, Turob To'la, Q.Mirmuhamedov	dramatik asarlar tarjimasi
Sonetlar	Yusuf Shomansur, Jamol Kamol, Xurshid Davron	mustaqillik davri
Turli asarlar	Jamol Kamol	ingliz tilidan bevosita tarjima

1-jadval. Shekspir asarlari va ularning o'zbek tarjimonlari

Manba: ilmiy-tanqidiy adabiyotlar asosida muallif tomonidan tuzilgan (Sulaymonova, 1978; Sharafiddinov, 1990; Karimov, s.y.; Shekspir, s.y.).

Sahna tarixi ham tarjima tarixidan kam ahamiyatga ega emas. «Hamlet»dan keyin O'zbekistondagi o'zbek va rus teatrlarida «Otello», «Romeo va Julietta», «Yuliy Sezar», «Qirol Lir», «Koriolan», «Veronalik ikki yigit»,

«Qiyiq qizning quyilishi» va «Yoz tunidagi g'aroyib tush» kabi asarlar sahnalashtirildi (Shekspir, s.y.). Ularning ayrimlari va mashhur ijrochilar 2-jadvalda keltirilgan.

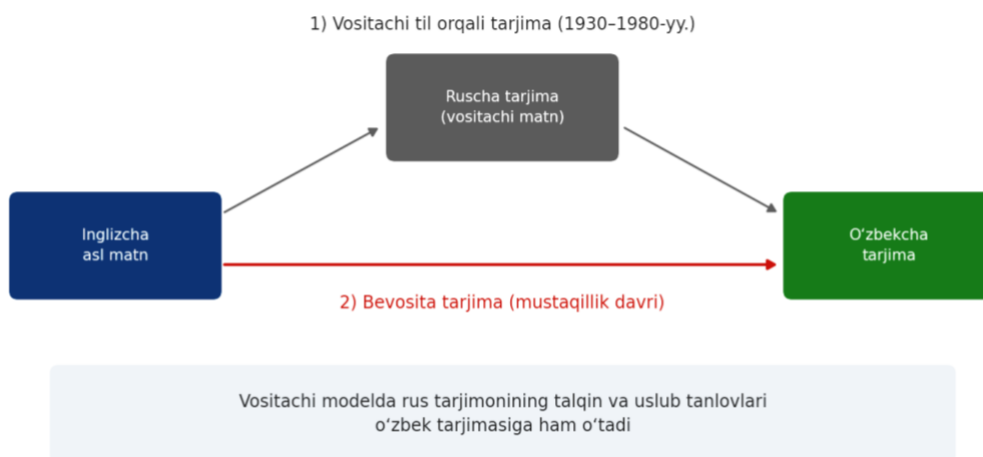
Asar	Obraz	Ijrochi
«Hamlet»	Hamlet	Abror Hidoyatov, Olim Xo'jayev
«Hamlet»	Ofeliya	Sora Eshonto'rayeva
«Otello»	Otello	Abror Hidoyatov
«Otello»	Yago	Nabi Rahimov
«Otello»	Dezdemon	Sora Eshonto'rayeva
«Qirol Lir»	Gersog Olbeni	Nabi Rahimov

2-jadval. O'zbek sahnasidagi Shekspir obrazlari va ularning ijrochilari

Manba: teatr tarixiga oid manbalar asosida muallif tomonidan tuzilgan (Eshonqul, 2016).

Jadvaldan ko'rinadiki, o'zbek teatrining yetakchi aktyorlari avlodi Shekspir obrazlarida shakllangan. Bu holat Shekspir ta'sirining adabiyot doirasidan chiqib, ijro san'ati va aktyorlik maktabiga ham o'tganini ko'rsatadi.

Tarjima tarixining eng muhim metodologik masalasi – vositachi til. Uzoq vaqt davomida Shekspir asarlari o'zbek tiliga inglizcha asl nusxadan emas, rus tilidagi tarjimalar orqali o'g'irilgan. Ushbu model 2-rasmda tasvirlangan.

2-rasm. Shekspir asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilish modellari

Vositachi til orqali tarjima bir qator oqibatlarga ega. Birinchidan, rus tarjimonining talqin tanlovlari – u yoki bu ko'p ma'noli so'zning qanday anglangani, she'riy shaklning qanday berilgani – o'zbek matniga ham o'tadi. Ikkinchidan, Shekspir tiliga

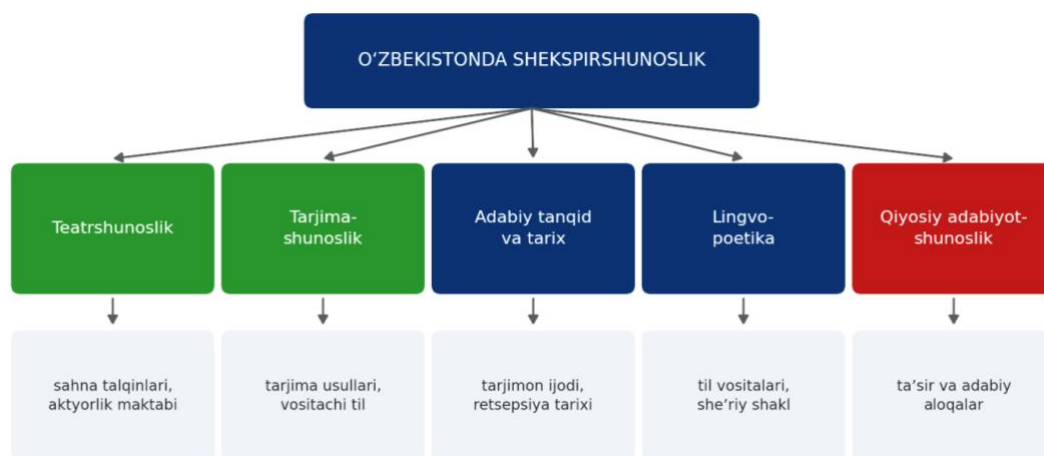
xos so'z o'yinlari va kalomburlar ikki marta tarjima jarayonida ko'pincha yo'qoladi. Uchinchidan, asarning madaniy konteksti ham rus madaniyatining prizmasi orqali yetib keladi. Shu bois bunday tarjimalarni baholashda asl matn bilan bir qatorda

vositachi matn ham albatta hisobga olinishi lozim.

Ushbu masalani tarixiy kontekstda baholash zarur. XX asrning 30–80-yillarida o'zbek ziyolilari orasida ingliz tilini mukammal biladigan mutaxassislar juda kam edi, rus tili esa madaniy muloqotning asosiy tili vazifasini bajarardi. Bunday sharoitda vositachi til orqali tarjima tanlov emas, zaruratni aks ettirgan. Shu sababli bu davrdagi tarjimalarni bugungi mezonlar bilan baholash tarixiy jihatdan to'g'ri bo'lmaydi; ularni o'z davrining imkoniyatlari va vazifalari doirasida ko'rib chiqish lozim.

Shu bilan birga, vositachi til modeli o'zbek tarjimonlarining ijodiy imkoniyatini cheklab qo'ymagan. Salimovning ta'kidlashicha, taglama vositasida ham yuksak didli tarjimalar yaratilgan, buning sababi esa tarjimonlarning yuksak mahoratidadir (Salimova, 2018). Cho'lonning «Hamlet»i shunday tarjimalarning eng yorqin namunasidir.

O'zbek shekspirshunosligining ilmiy yo'nalishlari 3-rasmda tizimlashtirilgan.

3-rasm. O'zbekistonda shekspirshunoslik yo'nalishlari

Ushbu yo'nalishlarning asosiy masalalari va namoyandalari 3-jadvalda keltirilgan.

Yo'nalish	Asosiy masala	Namoyandalar va manbalar
Teatrshunoslik	sahna talqinlari tarixi	F.Sulaymonova «Shekspir O'zbekistonda» (1978)
Tarjimashunoslik	tarjima usullari va mezonlari	G'.Salomov, D.Salimova
Adabiy tanqid va tarix	tarjimon ijodi, retsepsiya tarixi	O.Sharafiddinov, H.Ismoilov, N.Karimov
Lingvopoetika	tarjimadagi til vositalari	so'nggi yillardagi maqolalar
Qiyosiy adabiyotshunoslik	adabiy ta'sir va aloqalar	Q.Vahobov va boshqalar

3-jadval. O'zbek shekspirshunosligining ilmiy yo'nalishlari

Manba: ilmiy adabiyotlar tahlili asosida muallif tomonidan tuzilgan (Sulaymonova, 1978; Sharafiddinov, 1990; Karimov, s.y.; Ismoilov, 1989; Vahobov, 2023; Salomov, 1983; Salimova, 2018; «Shekspir asarlarining o'zbekcha tarjimalari lingvopoetikasi», 2023).

Bu nomutanosiblikning sabablari ham tushunarli. Teatrshunoslik uchun asosiy material – spektakllar, retsenziyalar va aktyorlar

xotiralari – nisbatan ochiq va ko'p bo'lgan. Tarjimaning matniy tahlili esa asl nusxa tilini, vositachi tilni va o'zbek tilini bir vaqtda bilishni

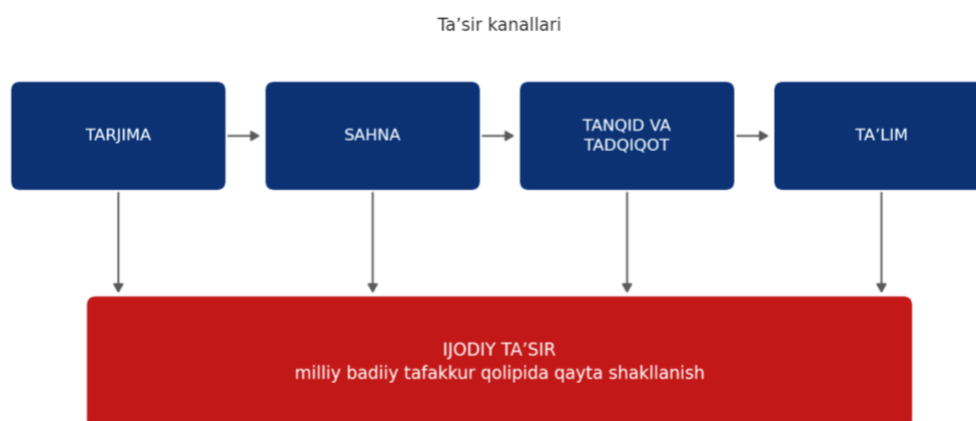
talab qiladi; bunday mutaxassislar soni esa uzoq vaqt cheklangan edi. Ingliz tili ta'limining kengayishi bilan bu to'siq asta-sekin bartaraf etilmoqda, bu esa kelgusida tarjimashunoslik va lingvopoetika yo'nalishlarining jadal rivojlanishini kutish imkonini beradi.

Yo'nalishlarning rivojlanishi bir tekis bo'lmagan. Teatrshunoslik va adabiy tanqid yo'nalishlari nisbatan erta shakllangan va eng ko'p material to'plagan. Tarjimashunoslik

yo'nalishi ko'proq umumiy nazariy masalalarga qaratilgan bo'lib, aynan Shekspir tarjimalarining matniy tahlili nisbatan kam. Lingvopoetika yo'nalishi esa so'nggi yillarda paydo bo'lgan eng yosh yo'nalishdir.

Muhokama

Olingan natijalar birinchi farazni qo'llab-quvvatlaydi. Shekspir o'zbek madaniyatiga bir yo'nalishda emas, bir nechta kanal orqali kirib kelgan (4-rasm).

4-rasm. *Ingliz madaniyatining o'zbek madaniyatiga ta'sir kanallari*

Ushbu modelning muhim jihatı – ta'sirning har bir kanalda o'zgarib borishidir. Tarjima bosqichida asar o'zbek tilining she'riy imkoniyatlari qolipiga solinadi; sahna bosqichida u milliy aktyorlik maktabining ijro an'analari bilan boyiydi; tanqid bosqichida esa milliy adabiyotshunoslik tushunchalari orqali talqin etiladi. Natijada o'zbek tomoshabini va o'quvchisi ko'rgan Shekspir ingliz Shekspiridan ham, rus Shekspiridan ham farq qiladi. Bu holat Lefevrning tarjimini «qayta yozish» sifatidagi talqiniga to'liq mos keladi (Lefevre, 1992; 9).

Ikkinchi faraz bo'yicha xulosa ehtiyotkorlikni talab qiladi. Vositachi til orqali tarjima modelining ustunligi hujjatlar bilan tasdiqlanadi, biroq o'zbek tarjimalarida rus tarjima an'anasining talqin tanlovlari qay darajada aks etganini aniqlash uchun matniy qiyos zarur. Mazkur maqolada bunday qiyos o'tkazilmagani sababli ikkinchi faraz asoslangan, ammo hali to'liq isbotlanmagan hisoblanadi.

Polisistema nazariyasi nuqtai nazaridan ham natijalar diqqatga sazovor. Even-Zoharning fikricha, tarjima adabiyoti milliy adabiyot shakllanish bosqichida yoki burilish nuqtasida markaziy o'ringa chiqadi (Even-Zohar, 1990; 46). O'zbek adabiyotida 1930-yillar aynan shunday davr edi: yangi teatr va yangi dramaturgiya shakllanayotgan bir paytda Shekspir tarjimasi namuna vazifasini bajardi. Shu ma'noda «Hamlet» tarjimasi nafaqat tarjima hodisasi, balki o'zbek dramaturgiyasining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan omil hamdir.

Sovet davrida mafkuraning tarjima jarayoniga ta'siri ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Makarık va Prays tahriri ostidagi to'plamda ko'rsatilganidek, sotsialistik mamlakatlarda Shekspir ko'pincha ijtimoiy kurashning kuychisi sifatida talqin qilingan (Makaryk, Price, 2006; 5). Cho'lpon taqdirining o'zi esa mafkuraviy bosimning tarjima tarixiga bevosita ta'sir ko'rsatganini yaqqol namoyish etadi: tarjimonning nomi o'chirilishi asarni

yangidan tarjima qilish zaruratini yuzaga keltirdi.

Ta'lim kanali ham alohida izohni talab qiladi. Shekspir asarlari uzoq vaqtdan beri o'zbek maktab va oliy ta'lim dasturlariga kiritilgan bo'lib, o'quvchilarning ko'pchiligi u bilan avval tarjima orqali tanishadi. Bu holat tarjimaning ijtimoiy mas'uliyatini oshiradi: o'zbek o'quvchisi uchun «Hamlet» avvalo Cho'lpon yoki Shayxzodaning «Hamlet»idir. Shu ma'noda tarjima nafaqat asarni yetkazuvchi vosita, balki milliy madaniy xotiraning bir qismiga ham aylanadi.

Mustaqillik davrida ingliz tilidan bevosita tarjimaga o'tish sifat jihatidan yangi bosqichni boshladi. Bu o'tishning ahamiyati texnik jihat bilan cheklanmaydi: u o'zbek tarjimoniga asl matndagi so'z o'yinlari, ko'p ma'nolilik va she'riy ritm bilan bevosita ishlash imkonini beradi. Shu bilan birga, bevosita tarjima yangi talablarni ham qo'yadi: tarjimon Yelizaveta davri ingliz tilini, uning tarixiy va madaniy kontekstini chuqur bilishi zarur.

Shekspir retsepsiyasining o'zbek adabiyotiga ko'rsatgan ijodiy ta'siri masalasi ham ochiq qolmoqda. O'zbek dramaturgiyasida fojiaiy qahramon obrazi, monologning psixologik vazifasi va she'riy drama janrining rivojlanishi kabi hodisalarda Shekspir ta'sirini ko'rish mumkin, ammo bu ta'sirni isbotlash uchun tarixiy va matniy dalillar kerak. Bevosita ta'sir bilan tipologik o'xshashlikni farqlash qiyosiy adabiyotshunoslikning eng nozik masalalaridan biri bo'lib, bu yerda ehtiyotkorlik ayniqsa zarur.

Bugungi o'zbek shekspirshunosligi oldida turgan vazifalarni quyidagicha belgilash mumkin. Birinchidan, «Hamlet»ning uch tarjimasini – Cho'lpon, Shayxzoda va keyingi tarjimini – asl matn va rus vositachi matni bilan uch tomonlama qiyoslash. Ikkinchidan, Shekspir tarjimalarining to'liq bibliografiyasini tuzish. Uchinchidan, teatr arxivlaridagi

materiallarni ilmiy muomalaga kiritish. To'rtinchidan, Shekspir ta'sirining o'zbek dramaturgiyasidagi izlarini qiyosiy jihatdan o'rganish.

Tadqiqot natijalarini talqin qilishda uning cheklovlarini ham inobatga olish zarur. Ayrim sanalar aniq yil emas, o'n yillik kesimida berilgan; tarjimalarning matniy tahlili o'tkazilmagan. Ushbu masalalar mavzu bo'yicha dissertatsiya tadqiqotining keyingi boblarida hal qilinishi ko'zda tutiladi.

Xulosa

Shekspir asarlarining o'zbek madaniyatiga kirib kelishi 1935-yilda Cho'lpon tarjimasidagi «Hamlet»ning sahnalashtirilishi bilan boshlanib, ilk tarjimalardan tortib mustaqillik davridagi bevosita tarjima bosqichigacha bo'lgan to'rt tarixiy davrni bosib o'tdi. Shekspir o'zbek madaniyatiga avvalo teatr orqali kirib kelgani sababli, tarjimalar dastlab mustaqil adabiy hodisa emas, balki sahna uchun yaratilgan matn sifatida paydo bo'ldi va yetakchi aktyorlar avlodi aynan shu obrazlarda shakllandi. Uzoq vaqt davomida asosiy vosita sifatida rus tili orqali tarjima qilish modeli amal qilgani asl matn talqiniga rus tarjima an'anasi ta'sirini olib kirdi.

O'zbek shekspirshunosligida teatrshunoslik, tarjimashunoslik, adabiy tanqid va tarix, lingvopoetika hamda qiyosiy adabiyotshunoslik yo'nalishlari ajralib turib, ulardan teatrshunoslik va adabiy tanqid eng ko'p rivojlangan sohaga aylandi. Umuman olganda, ingliz adabiyotining ta'siri bevosita emas, balki tarjima, sahna, tanqid va ta'lim kanallari orqali milliy badiiy tafakkur qolipida qayta shakllangan. Shu sababli Shekspir asarlari tarjimalarining o'rganilishi o'zbek adabiyotshunosligi uchun nafaqat tarixiy, balki metodologik ahamiyatga ega bo'lib, o'zga madaniyat hodisasini milliy tizimning tarkibiy qismi va o'zaro moslashuv jarayoni sifatida tushunishga xizmat qiladi.

References:

1. Bassnett, S. (2014). *Translation studies* (4th ed.). Routledge.
2. Eshonqul, N. (2016). *Uilyam Shekspir*. Kh-Davron.uz.
3. Even-Zohar, I. (1990). The position of translated literature within the literary polysystem. *Poetics Today*, 11(1), 45–51.
4. Ismoilov, H. (1989). Go'zal go'zaldir so'lgan chog'da ham. *Yoshlik*, (9), 77.
5. Karimov, N. (n.d.). *Shayxzoda – tarjimon*. Ziyouz.uz.
6. Kennedy, D. (Ed.). (1993). *Foreign Shakespeare: Contemporary performance*. Cambridge University Press.
7. Lefevere, A. (1992). *Translation, rewriting and the manipulation of literary fame*. Routledge.
8. Makaryk, I. R., & Price, J. G. (Eds.). (2006). *Shakespeare in the worlds of communism and socialism*. University of Toronto Press.
9. Salimova, D. (2018). *She'riy tarjima sirlari*. Ziyouz.uz.
10. Salomov, G'. (1983). *Tarjima nazariyasi asoslari*. O'qituvchi.
11. Sharafiddinov, O. (1990). *Cho'lpon – tarjimon*.
12. Shekspir, U. (1935). *Hamlet* (Cho'lpon, Trans.).
13. Shekspir, U. (n.d.). *Sonetlar* (Y. Shomansur, Trans.). Kh-Davron.uz.
14. Sulaymonova, F. (1978). *Shekspir O'zbekistonda*. Fan.
15. Vahobov, Q. (2023). Maqsud Shayxzodaning tarjimonlik faoliyati xususida. *Journal of Universal Science Research*, 116–120.
16. *Shekspir asarlarining o'zbekcha tarjimalari lingvopoetikasi*. (2023). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7591652>
17. *Cho'lpon va XX asr o'zbek she'riyati*. (n.d.). Kh-Davron.uz.